

Pregledni znanstveni članak /

Scientific review article

Primljen/Received: 15. 6. 2025.

Prihvaćen/Accepted: 9. 10. 2025.

UDK/UDC: 321.7:342.7(497.6)"1992/1995"

DOI: 10.46352/18403867.2025.241

Prevazilaženje nacionalnih konflikata u demokratskim društvima

Adnan Fočo

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

Abstract

Prevazilaženje i harmonizacija konflikata je složen društveni proces pogotovo u tranzicijskim i višenacionalnim zemljama kakva je Bosna i Hercegovina. Ako pri tome imamo u vidu i rat koji se zbio krajem devedesetih godina kao i njegove posljedice, onda je taj proces složeniji i vešeslojevitiji. Taj proces se odvija u različitim društvenim sferama, od političkih, pravnih, ekonomskih i socijalnih do promjene paradigme vrijednosti i općeg društvenog sistema koji se uspostavlja u okviru novog demokratskog društva. Za prevazilaženje konflikata i uzroka rata na prostoru BiH postoji više preduslova. U našoj analizi pokušat ćemo ukazati samo na neke bitne faktore koji utiču na proces pomirenja, ali i promjenu društvenih odnosa i stajališta mnogobrojnih društvenih aktera. Tu prije svega mislimo na doprinos haških presuda za ratne zločine i druga zlodjela činjena tokom rata i agresije u BiH u periodu 1992-1995. Pored presuda bavit ćemo se i drugim društvenim aspektima koji za cilj imaju pomirenje i promjenu paradigme rata i kolektivističke svijesti u odnosu na potrebe i interese čovjeka i građana u demokratskim društvima.

Ključne riječi: nacionalni konflikti i nacionalističke politike, presude Haškog tribunala, doprinos presuda procesu pomirenja, nosioci promjena, društveni akteri, tranzicija, demokratizacija, prava građanina

Overcoming National Conflicts in Democratic Societies

Overcoming and harmonizing conflicts is a complex social process, especially in transitional and multinational countries such as Bosnia and Herzegovina. If we also take into account the war that took place at the end of the nineties and its consequences, then that process is more complex and multi-layered. This process

takes place in different social spheres, from political, legal, economic and social to the change of the value paradigm and the general social system that is established within the framework of the new democratic society. There are several prerequisites for overcoming conflicts and the causes of war in BiH. In our analysis, we will try to point out only some important factors that influence the process of reconciliation, but also the change in social relations and the viewpoints of numerous social actors. Here, above all, we mean the contribution of the Hague verdicts for war crimes and other crimes committed during the war and aggression in Bosnia and Herzegovina in the period 1992-1995. In addition to that, we will also deal with other social aspects aimed at reconciling and changing the paradigm of war and collectivist consciousness in relation to the needs and interests of people and citizens in democratic societies.

Keywords: national conflicts and nationalist policies, judgments of the Hague Tribunal, contribution of judgments to the process of reconciliation, agents of change, social actors, transition, democratization, citizen rights

1.0 Pretpostavke i uslovi za prevazilaženje nacionalnih konflikata

Baviti se nacijom i nacionalizmom na prostoru Bosne i Hercegovine je nezahvalno i to iz više razloga. Teorijske spoznaje o nacionalnom i nacionalističkom su isprepletene i teško je razlučiti šta je teorijska odrednica, a šta politička praksa društvenih snaga koje realiziraju nacionalne i nacionalističke ideje u praksi. Teorijske spoznaje o naciji i nacionalnom, u demokratskim društvima korespondiraju s pojedinačnim i kolektivnim pravima i ne idu nauštrb prava drugog i drugačijeg. U tranzicijskim zemljama i višenacionalnim sredinama, kao što je Bosna i Hercegovina, nacionalno je zasebno i vlastito uz onemogućavanje drugog da isto to pravo ostvari ili realizira za sebe. Na društvenoj razini taj se dualizam pretvara u latentni ili manifestni sukob različitog obima i intenziteta. Taj sukob je karakterističan za zemlje koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije kao zajedničke države, i to ne samo u procesu njihovog osamostaljivanja već i u procesu njihove tranzicije i političke i zasebne državne identifikacije. Od devedesetih godina dvadesetog stoljeća i disolucijskih procesa do danas nacionalni i nacionalistički politički koncepti ostaju dominantni u skoro svim, danas zasebnim, zemljama nastalim nakon disolucije Jugoslavije.

Nosioci ideje nacije i nacionalizma nisu prigrabili prednosti društvene tranzicije i demokratizacije, već zadržavaju stanje nacionalne identifikacije i kolektivističkih vrijednosti kao koncepta vlasti i vladanja i dominantne društvene svijesti i vrijednosti. Demokratski tokovi skoro da su zanemarivi u odnosu na kolektivističke ideje u kojima su prava pojedinaca marginalna i mjere se kroz prizmu snage kolektiviteta i nacionalnog identiteta. Tehnologija vlasti nije se demokratizirala već se iznova monopolizirala kroz nacionalne i nacionalističke ideje koje imaju primat nad pojedinačnim pravima i ljudskim potrebama i slobodama. U tom društvenom odnosu norme se mijenjaju, ali ostaju iste navike i tradicija, ostaju kolektivističke ideje i vrijednosti, nasuprot pojedinačnih potreba i prava, i sve je iznova podložno mjerilima

pripadnosti i odanosti naciji i nacionalnim idejama kao vrhovnim državnim politikama.

Demokratizacija društava je odložena za neka druga vremena, primat imaju ideje nacionalnog opstanka i nacionalne afirmacije naroda, države, partije i sl. Tome svakako svjedoči bezbroj analiza određenih procesa Evropske unije i njenih tijela o procesu vladavine prava i demokratizacije zemalja zapadnog Balkana (Izveštaj o Bosni i Hercegovini za 2022. godinu od 12. 10. 2022.). Zato zemlje Evropske unije stalno i iznova insistiraju na većoj vladavini prava, daljoj demokratizaciji i ispunjavanju uslova koji su postavljeni u procesu i fazama njihovog približavanja euroatlanskim integracijama. Svi drugi društveni procesi u tim zemljama su podređeni nacionalnim mjerilima i vrijednostima, od ekonomskog sistema do socijalnih podsistema i političkih procesa koji bi trebali prethoditi demokratizaciji društvene sfere. Ideja nacije i nacionalne zasebnosti se koristi kao glavna državna ideja većine zemalja zapadnog Balkana. Iz ne tako davne ili bliske prošlosti zasebnost kroz nacionalne ciljeve vodi ka nazatku i povratku u prošlost ne samo vladanja već i egzistiranja samih građana ili naroda tih država, dakle vodi u sukobe koji nemaju svoju svrhu, vodi novom siromaštvu i egzilu stanovništva. Samo u 2020. godini BiH je napustilo 29.890 stanovnika, iz Federacije 20.033, iz RS 9.159 te iz Distrikta Brčko 698 stanovnika (Migracije stanovništva 2021 god). Ako tom broju dodamo godine koje su iza nas onda je slika egzodusa veoma indikativna i zabrinjavajuća. Ta prošlost je sukob stvarnosti sa zastarjelim idejama koje je istorija ostavila iza sebe i koje su bile retrogradne i poražene.

Moć kolektivismu se redukovala na ideju nacionalizma, kao dominantne ideje vodilje za sve druge društvene procese u tranzicijskoj realnosti. Tranzicija ostaje zarobljena u formi kolektivne moći ideje nacije i njene dominacije kao mjere stvari svih drugih društvenih vrijednosti. Kolektivistička dominacija potkopava sigurnost i stabilnost zemalja zapadnog Balkana, vodi ka konfliktima i sukobima koji se sporo i teško

prevazilaze. Iznova se ugrožavaju prava drugih nacija i država, njihova demokratizacija i demokratska tranzicija. U tom vrtlogu se stvara stalna nesigurnost i pothranjuju ekstremističke snage i politike koje ne žele demokratizaciju već sukob i dominaciju kako u vlastitoj zemlji tako i izvan nje. Ta politička formula vlasti zemalja zapadnog Balkana postaje mjesto susreta i drugih moćnijih sila i politika za svoje ciljeve i interese. Uz to se svakako vežu geopolitički i geostrateški interesi koji iznova izazivaju neizvjesnost i dodatnu nestabilnost akterima i snagama demokratskih procesa, kako u tim zemljama tako i u onim koje nastoje svoje ciljeve realizirati putem različitih oblika moći.

2.0 Teorijsko razumijevanje praktičnog djelovanja

Da bismo išli u dalju analizu kolektivističkih procesa nužno je da sa sociološkog aspekta razumijemo određene pojmove i teorijska značenja. U našem teorijskom poimanju polazimo od onog što je već u sociologiji, kao nauci o društvu, prihvaćeno i definirano. Pritom imamo u vidu i novije ideje, pojave i procese i različite teorije koje nastoje potpunije razumjeti društvenu zbilju. Samo terminološko značenja etničko, nacionalno, zasebno i dominantno izaziva mnoge nedoumice i teorijske sporove kod teoretičara ne samo nacije, već i nacionalne, i **države**, te njene identifikacije po formi konstitucije vlasti i principa vladanja. Ti sporovi traju već dugi niz godina, s obzirom na sam karakter i afirmaciju nacije u određenim sredinama i društvima. Ako znamo da je proces nacionalne afirmacije završen u okviru demokratske Evrope, taj proces na prostoru Balkana ima svoje retrogradne ciljeve i snažne, ne samo teorijske već i praktičnopolitičke sporove.

U našoj analizi, pod sinonimom nacionalno i etničko, podrazumijevamo već prihvaćeno određenje u evropskoj teorijskoj orijentaciji. Etnička pripadnost je naslijeđeni status, to je stanje pripadnosti društvenoj grupi koja dijeli slične fizičke i društvene osobine. Drugim riječima etnički identitet je stečen rođenjem ili porijeklom. Ljudi koji pripadaju

ovoj grupi dijele zajedničke tradicije, istoriju, jezik, kulturu, ponašanje, vjeru, fizički izgled i slične druge faktore poput geografske pripadnosti određenom mjestu, stilu odijevanja, hrani, vjerovanju itd.

Nacionalnost je pravni status koji predstavlja državu kojoj pojedinac pripada. Nacionalnost u suštini označava državu u kojoj je rođen i čiji je državljanin. Nacionalnost se definiše kao status koji proizlazi iz činjenice porijekla pojedinca. To je odluka individue kao rezultat njegovog osjećanja pripadnosti kolektivnom identitetu. Drugim riječima, nacija i identitet velike grupe ljudi koja ima kulturne, vjerske, običajne i tradicijske veze.

Etnička pripadnost označava etnički identitet osobe na osnovu atributa porijekla i kulturnog naslijeđa. S druge strane, nacionalnost je pripadnost osobe naciji. Etnička pripadnost može se odrediti prema dijalektu, kulturi, prehrambenim navikama, stilu oblačenja, rasi, fizičkom izgledu itd. Nasuprot tome, nacionalnost se može odrediti prema zemlji porijekla. Etnička pripadnost je stanje koje opisuje naslijeđe i porijeklo. Nasuprot tome, nacionalnost je pravni identitet koji se određuje uglavnom osobi koja je rođena u određenoj zemlji. Dakle, etnička pripadnost proizlazi iz etničkog porijekla osobe. Jednostavno rečeno, nacionalnost je identitet države osobe u kojoj je rođena, dok je etnička pripadnost identitet grupe iz koje dolazi (Lavić, 2014, 204, 482, 490).

Iz određenja etničko, nacionalno, teritorijalno, rekli bismo da nema ništa sporno. Teorijski je razumljiv identitet i pojedinca i kolektiviteta. Praktični problemi se javljaju kada se individualni, a pogotovo kolektivni identitet, proglašava najvažnijim društvenim i državnim vrijednostima, naročito ako imamo u vidu višenacionalne sredine. Tom iskustvu svjedoči prostor Bosne i Hercegovine na kojem se susreću različiti identiteti, od kulturnih, religijskih, do nacionalnih. Taj identitet je prirodni pratilac egzistiranja i opstanka BiH kroz stoljeća. U njenoj bogatoj istoriji egzistiranja nisu se različitosti potirale već razvijale i funkcionirale kao sklad različitosti u jedinstvu ljudskog egzistiranja na istom prostoru

i teritoriji. Istini za volju, taj sklad jedinstva u različitosti nije uvijek bio harmoničan i bez konflikata. Disharmonija višenacionalnih i višeetničkih zajednica, kao što je BiH, se ogledala kroz konflikte različite vrste i intenziteta. U osnovi tih konflikata najčešće su bili nacionalni, teritorijalni i vjerski identiteti, koji su nerijetko prerastali u nacionalizam, pa i u otvorene sukobe. Polazeći od našeg, ali i drugih historijskih iskustava, mogli bismo reći da je nacionalizam iskrivljeni oblik gledanja na prava, zasebnost i posebnost dugih etničkih grupa ili naroda drugih religijskih konfesija. Isto to pravo nacionalisti ne dopuštaju drugima već svojim idejama i akcijama ta prava osporavaju. Time praktično ojačavaju svoje zahtjeve i predstavljaju ih kao ideal ili kao nemogućnost da svoja prava ostvare, pritom ne vodeći računa da ista ta prava osporavaju drugima. Nacionalizam tako postaje jedan oblik kolektivne identifikacije koji isključuje sve druge oblike identiteta od vlastitog. Njegova karakteristika je isključivost, netolerancija, mržnja prema drugom i drugačijem, a nerijetko i praktične akcije praćene nasiljem, ratom i tragedijom. Entoni Gidens s pravom konstatira da je nacionalizam mistifikovana svijest koja se zasniva na iracionalnim impulsima kao kompenzacija za nezrelost ličnosti pomoću identifikacije s “moćnom nacijom” (Gidens, 1985, str. 45, prema Golubović, 1999).

Većina sociologa pravi razliku između nacionalnog osjećanja i nacionalizma kao degenerativnog oblika nacionalnog identiteta. Po shvaćanju Zagorke Golubović “nacionalno osjećanje izražava prirodnu potrebu za pripadanjem, za ukorijenjenošću, ali je to privatna stvar pojedinca i on može da vrši izbor; dok je nacionalizam isključiva ideologija koja suprotstavlja superiornost svoje nacije drugim narodima i obilježava prinudnu pripadnost proklamujući geslo “jedna nacija - jedna država”. Nacionalno osjećanje ne isključuje razlike i ne suprotstavlja se “drugom” kao neprijateljskom, jer identifikaciju sa svojom nacijom ne doživljava isključivo; nacionalizam je, naprotiv, ksenofobičan jer se “etnička solidarnost” sukobljava s “tuđim” elementima, te se gaji nepovjerenje prema “drugom”. Nacionalno osjećanje omogućuje pojedincu da konkretnije

percipira svoj društveni milje i da započne proces kulturne identifikacije radi sticanja elementarne sigurnosti u određenoj kulturno-političkoj zajednici; nacionalizam, pak, u afektivnoj vezanosti i odanosti pojedinca isključivo svojoj naciji nadjačava i redukuje sve ostale vrste pripadnosti na sopstvenu etničku grupu. Stoga, nacionalističko osjećanje pruža sigurnost pojedincu samo pod uslovom priklanjanja autoritetu nacije, koja mu se nameće kao sudbina.

Pozitivna funkcija nacionalnog osjećanja je, prema Parsons, "relacija na društvenu dezorganizaciju s ciljem reintegracije pojedinca u manje anomijske i otuđujuće društvene jedinice nego što je globalno društvo"; suprotno tome, nacionalizam kao redukcionistička ideologija stvara prividnu reintegraciju pojedinaca zatvarajući ih u apsolutizovani okvir "svoje nacije". Može se, stoga, reći da je nacionalizam jedno isključivo nacionalno osjećanje koje se zasniva na dominaciji nacije nad njenim pripadnicima kao individuama, kao i nad drugim društvenim grupama. Tu se ističe vrijednost nacije nad drugim vrijednostima, a kohezija u grupi počiva na intergrupnoj, a ne na interpersonalnoj privlačnosti članova grupe" (Golubović, 1999, str. 87).

Nacionalizam se javlja u kriznim društvenim vremenima, pogotovo kada vladajuće snage društva nemaju demokratskog kapaciteta da konflikte rješavaju konsenzusom i dijalogom, na demokratskim principima uvažavanja različitosti i traženja rješenja u pravcu društvenog napretka. Nacionalizam je u stvarnosti afektivni element i ne prihvata racionalne argumente. To je zapravo i najveća zagonetka na koju mnogobrojne teorije traže odgovor, a koja se odnosi na pitanje zašto iracionalno i nadrealno nadvladava racionalno i stvarno. Kako drugačije objasniti nacionalističke teorije koje polaze od kolektiviteta i imaginarne moći i nadmoći vlastititog u odnosu na drugog i drugačijeg.

3.0 kako prevazilaziti nacionalne konflikte – iskustva BiH

Zarobljenost u prošlosti je i dovela do rata i tragedije na prostoru BiH, da bi se ona prevazišla potrebno je trasirati put budućnosti koji neće počivati na nasilju i kolektivno nacionalnoj dominaciji, već na demokratizaciji sistema vlasti, ali i ukupnih društvenih odnosa. Za taj proces međunarodna zajednica je pronašla ili uspostavila mehanizam pomirenja koji ima za cilj da se društvo demokratizira i uzroci sukoba neutraliziraju i prevaziđu. Najsnažnija poluga u tom procesu je svakako osnivanje Međunarodnog suda za ratne zločine na području bivše Jugoslavije. Osnovan je Rezolucijom 827 Vijeća sigurnosti UN-a 1992., a počeo je djelovati 1993. sa sjedištem u Den Haagu u Nizozemskoj. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u skraćenom značenju (MKSJ) je sud Ujedinjenih nacija koji se bavi zločinima počinjenim tokom sukoba na Balkanu tokom devedesetih godina 20. vijeka.

Od svog osnivanja u maju 1993. godine nepovratno je promijenio sliku međunarodnog humanitarnog prava i pružio mogućnost žrtvama da iskažu strahote koje su vidjele i doživjele. Međunarodni sud je ustanovljen, kako se to navodi u njegovim ciljevima i razlozima osnivanja, od strane Ujedinjenih nacija kao odgovor na masovna zvjerstva koja su se u tom trenutku dešavala u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Vijesti o strašnim zločinima, hiljadama ubijenih i ranjenih, mučenih i seksualno zlostavljanih u zatočeničkim logorima i stotinama hiljada prognanih iz svojih domova, zgrozile su svijet i podstakle Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija na osnivanje tog suda. Osnovni cilj MKSJ je da izvede pred sud lica najodgovornija za užasna djela poput ubistava, mučenja, silovanja, porobljavanja, uništavanja imovine i druge zločine obuhvaćene Statutom Međunarodnog suda (vidjeti, Ažurirani Statut MKSJ, 2009). Izvođenjem počinilaca pred sud, MKSJ nastoji da odvрати od budućih zločina i osigura pravdu za hiljade žrtava i njihovih porodica, i time doprinese trajnom miru u bivšoj Jugoslaviji.

MKSJ je podigao optužnice protiv više od 160 osoba. Među optuženima su se našli šefovi država, predsjednici vlada, načelnici generalštabova, ministri unutrašnjih poslova i mnogi drugi politički, vojni i policijski rukovodioci visokog i srednjeg ranga na raznim stranama u jugoslavenskim sukobima. Optužnice MKSJ bave se zločinima počinjenim u razdoblju od 1991. do 2001. godine nad pripadnicima raznih etničkih grupa u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, na Kosovu. Međunarodni sud je pokazao da visoki položaj nekog pojedinca više ne može biti zaštita od krivičnog gonjenja. Njegove presude su pokazale da lica osumnjičena za zlodjela bez obzira na funkciju i položaj snose najveću odgovornost za počinjena zvjerstva i da mogu biti pozvana na odgovornost. Presude i procesi vođeni pred ovim sudom su pokazali odgovornost pojedinaca i njihovu krivicu koja je individualna i koja ne može biti "kolektivna odgovornost".

Međunarodni sud je postavio temelje za ono što je danas prihvaćeni standard za rješavanje sukoba i proces razvoja nakon sukoba širom svijeta. Konkretno, vođe osumnjičene za masovne zločine će biti izvedene pred lice pravde. Međunarodni sud je dokazao da je efikasna i transparentna međunarodna pravda moguća. Međunarodni sud je doprinio neospornom utvrđivanju istorijskih činjenica, boreći se protiv poricanja istine i pomažući zajednicama da se suoče sa svojom nedavnom prošlošću. Zločini počinjeni širom ovog regiona ne mogu se više poricati. Naprimjer, dokazano je da masovna ubistva u Srebrenici predstavljaju genocid, što potvrđuju i presude Radoslavu Krstiću, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću, te optužnica za Slobodana Miloševića (Predmet br. IT-01-51-I).

Iako se najveći broj predmeta u kojima je postupano pred Međunarodnim sudom bavio zločinima za koje se navodi da su ih počinili Srbi ili bosanski Srbi, Međunarodni sud je vodio istrage i podigao optužnice protiv osoba svih nacionalnosti. Osuđujuće presude su izrečene Hrvatima, bosanskim muslimanima i kosovskim Albancima za zločine

počinjene protiv Srba i pripadnika drugih nacionalnosti (Predmet, Prlić et al. (IT-04-74)).

Presude Međunarodnog suda dokazuju da su sve strane u sukobima počinile zločine. Sud se nije svrstavao ni na čiju stranu u sukobu i nije pokušavao da stvori vještačku ravnotežu među različitim grupama. Dokazi su bili osnova na kojoj je Tužilaštvo iznosilo svoju argumentaciju. Sudije su obezbjeđivale pravična i transparentna suđenja, razmatrajući dokaze kako bi utvrdili krivicu ili nevinost optuženih. S obzirom da je MKSJ ustanovljen kao *ad hoc* sud, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija je podržao njegovu strategiju okončanja rada kojom je zacrtano fazno i postepeno i organizovano zatvaranje. Od 2003. godine sud blisko sarađuje s nacionalnim pravosudnim sistemima i sudovima u bivšoj Jugoslaviji u sklopu kontinuiranih napora da se ostvari pravda i tako su mnogobrojni predmeti premješteni i dati u nadležnost nacionalnih sudova zemalja uključenih u konflikt (proslijeđeni predmeti od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, 17. 12. 2022). Nesumnjivo, rad Međunarodnog suda je imao veliki uticaj na države bivše Jugoslavije. Samo odvođeci neke od najviših i ozloglašnijih kriminalaca i pozivajući ih na odgovornost, Međunarodni sud je uspio da skine ljagu nasilja, doprinese okončanju nekažnjivosti i utre put pomirenju. Međunarodni sud u Hagu je samo jedan od instrumenata ili mehanizama, koji ima za cilj da doprinese pomirenju i vraćanju povjerenja među narodima i građanima Bosne i Hercegovine, ali i šire regije, uključujući prije svega Srbiju i Hrvatsku koje su bile involvirane u rat koji je vođen na prostorima Bosne i Hercegovine. Činjenica je da je Haški tribunal procesuirao i podigao optužnice za najviše rangirane pojedince u susjednim državama, prije svega u Srbiji i Hrvatskoj, i to po političkoj, vojnoj ili po zapovjednoj odgovornosti, što potvrđuje njihovu involviranost u ratne operacije u Bosni i Hercegovini.

Na prostoru BiH u periodu rata 1992-1995. godine stradalo je mnogo stanovništva, mnogi su raseljeni i protjerani sa svojih ognjišta sve s

ciljem etničke homogenizacije i zaokruživanja teritorijalne “zasebnosti”. Tačan broj poginulih, još uvijek nije poznat jer se još uvijek traga za nestalim, kako civilima tako i za zarobljenim licima. I danas su jaka emocionalna, nacionalna pa i svaka druga sjećanja i zaziranja od snaga koje su operirale na određenim prostorima. Snažno je prisutno nepovjerenje naroda i građana u drugost i njenu snagu da radi za bolju budućnost, ostavljajući tragičnu prošlost iza sebe. Za takav iskorak potrebna je nova paradigma i drugačiji pristup ostvarivanja prava i pojedinaca i kolektivnih prava. U tom procesu ili novoj paradigmi značajnu ulogu ima proces pomirenja i vraćanja povjerenja u snage i aktere društvenih procesa, ali i volju ljudi i njihova nastojanja da žive na svom prostoru i da grade odnose života i suživota sa svojim sugrađanima bez obzira na identitet ili različitost. Pomirenje je zadati cilj svakog demokratskog društva, ali i svakog čovjeka koji želi napredak i perspektivu sebe i svojih sugrađana. Takve ideje i postupke je teško ostvariti, pogotovo u okruženju ili uhodanom stereotipu koji iskorake smatra izdajom nacionalnih interesa ili izdajom “pravične” borbe ili nacionalnih ciljeva za koje su mnogi stradali u proteklom ratu. Upravo su ratni ciljevi sporni jer su se zasnivali na pogrešnim premisama da je život i suživot nemoguć, da su druge etnije protivnici i da ih treba eliminirati na različite načine od protjerivanja, etničkog čišćenja i sistematskog uništavanja na određenom prostoru i teritoriji što se može vidjeti iz ratnih ciljeva koje su sebi određene snage postavljale, a što je utvrđeno presudama Haškog tribunala.

Za novi iskorak potrebne su nove snage i društveni akteri, hrabrost i svijest koja se ogleda u raskidanju s prošlošću, s mitologijom i pogrešnim percepcijama i s vizurom novog u naslijeđu demokratskih društava i poredaka vlasti. Da bi se eliminirao kolektivistički stereotip nužno je poći od stvarne istine prirode i karaktera rata koji se vodio na prostoru BiH, kao i njegovih ciljeva. U toj spoznaji nezamjenjivu ulogu je imao i ima Međunarodni sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije, prije svega njegove optužnice i presude koje na objektivan način oslikavaju uslove, ciljeve te aktere rata i njihove namjere, kao i njihovu

odgovornost. Presude Haškog tribunala su svakako značajne i one naj-snažnije potvrđuju prirodu i karakter rata koji je vođen na prostoru BiH, na snage i politike koje su u to vrijeme bile dominantne. Te presude nisu u širem značenju usmjerene samo na pojedince izvršioce ili počinioce zločina, one su usmjerene i na osudu politika koje su stajale iza podjela i za zločine činjene u ime “vlastitog etnosa”. Odatle i takvi otpori i podrška koja se sve vrijeme pružala počinioima ili akterima tih događanja, od strane vladajućih elita i politika, kako u BiH tako i u susjednim državama.

Sagledavajući ukupan proces i ulogu Međunarodnog suda u Hagu ne možemo a da ne konstatiramo da je on pomogao otvaranju procesa pomirenja, ali i vraćanju povjerenja među narodima i građanima Bosne i Hercegovine. Njegove odluke i presude su od bitnog značaja za satisfakciju nedužnih žrtava, njihovih familija pa i naroda. On je ostao nada da postoji pravda i da će činioci zločina i drugih nedjela odgovarati za svoje postupke i akte. Taj proces je spor, opterećen naslijeđenim stanjem i projiciranim odnosima u okviru države Bosne i Hercegovine. Ono što dobrim dijelom usložnjava brži proces promjena jeste konstitucija državnog uređenja i političkog predstavljanja na etničkom principu koji je uspostavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom, uz marginalizaciju građana i snaga koje su za proces pomirenja i izgradnju Bosne i Hercegovine kao moderne i građanske države (Vidjeti, Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, poznatiji pod nazivom Dejtonski mirovni sporazum, koji je parafiran 21. novembra 1995. godine u američkom gradu Dejtonu a potpisan 14. decembra 1995. godine u Parizu, 23. 12. 2022).

Pored istine koju je utvrdio međunarodni sud za ratne zločine značajnu ulogu u procesu pomirenja i promjene društvene paradigme ima memorizacija i gledišta na prirodu i karakter rata “novih” društvenih aktera koji vode ili dinamiziraju demokratske procese. Kao značajan proces pomirenja i promjene paradigme odvija se putem memorizacije sjećanja i podsjećanja na stradanja i tragičnost rata. Tu memorizaciju je nužno promatrati kroz prizmu opomene na tragičnost sukoba, i njegov

besmisao na stradanje nedužnih ljudi, na potrebu razvijanja svijesti o nužnosti rješavanja sukoba i konflikata dijalogom i tolerancijom. To je zapravo civilizacijska tvorevina koja služi da opominje ljude i politike na prošlost i na tragičnosti sukoba kojih nije bilo malo u ljudskoj civilizaciji. Proces memorizacije na prostoru Bosne i Hercegovine, kako se navodi u istraživanju (UNDP, 2016) ne odvija se s idejom zaborava prošlosti i opomene za budućnost. Značajni sporovi u tom procesu nastaju na osnovu negiranja i neprihvatanja istine o prirodi i karakeru rata, neprihvatanja presuda Haškog tribunala i nedostatku volje političkih aktera da grade društvo i državu na novim demokratskim osnovama. Većina memorijalnih obilježja koja su ustanovljena nakon besmislenosti i tragičnog rata i dalje služe da iznova provociraju ili da predstavljaju uzrok za nesporazume i da veličaju zločin počinjen nad drugim narodima ili građanima. Gledano u cjelini, proces pomirenja je spor, s velikim osporavanjima utvrđene istine o prirodi i katarakteru rata te o snagama i akterima koji su odgovorni za rat i stradanje. U tom procesu, haške presude i ne mogu imati presudnu ulogu. One se u suštini bave prošlošću i utvrđuju šta se u određenom trenutku i na nekom lokalitetu zbivalo počinocima i akterima koji su bili realizatori ili naredbodavci tih djela. Za procese pomirenja i promjena stanja i odnosa u društvu potrebna je vizija i volja da se prošlost ostavi iza sebe i da se gradi budućnost na demokratskim osnovama i s jasnim ekonomskim i socijalnim ciljevima koji mijenjaju stanje i odnose među ljudima i narodima, ali i političkim i drugim društvenim akterima.

Promjene nisu samo dovoljne u sferi pomirenja i vraćanja povjerenja, već su one nužne i u prostoru reintegracije teritorije i vlasti, uspostavljanju novog ekonomskog sistema i ostvarivanja prava građana. Promjene u tim sferama također idu sporo i s brojnim sporovima koji su nastajali najčešće zbog gledanja na njih kroz etnoteritorijalnu zastupljenost i zadržavanje i opravdavanje ciljeva rata i politika koje su generirale tragičnu prošlost. U prostoru ekonomskosocijalnih reformi vidljiva je nesposobnost i nespремnost vladajućih politika na radikalnije i

značajnije promjene i uspostavljanje funkcionalnijeg sistema koji nije produkt rata i stradanja već nove orijentacije koja podrazumijeva sposobnost i jasnu politiku i ciljeve reformi u procesu demokratizacije i ostvarivanja prava građana.

Treba svakako naznačiti da proces pomirenja, pa i značajnih društvenih reformi, nije vremenski ograničen. Potrebna je snaga istine i ideje koje imaju snagu suočavanja s prošlošću i trasiranja novih društvenih odnosa kao izglednije budućnosti. Za drugačije odnose i procese koji idu u pravcu pomirenja i povjerenja potrebna je snaga i politička volja koju kreiraju prije svega političke elite sa svim drugim društvenim akterima. Za takve procese potrebna je nova paradigma od one koja je prethodila ratu ili sukobu, pogotovu je potrebna distanca od politike rata i stradanja i opravdanja takvih procesa. Politika distance i politika pomirenja i uvažavanja činjenica koje su utvrdili nezavisni sudovi su osnova novog odnosa na kome može biti građen proces povjerenja i pomirenja. Taj proces je prije svega suočavanje s dogođenim kao i s činjenicama koje doprinose da se istina sagleda u njenoj sveobuhvatnosti. Nakon spoznaje istine, potreban je snažan iskorak iz postojećeg i okretanje ka onom što je zajedničko ljudima i narodima, a to je prije svega suživot, perspektiva, drugačija društvena percepcija stvarnosti u odnosu na prošlost. Za takve politike i ideje potrebne su i nove snage i društveni akteri koji nisu opterećeni prošlošću i koji nemaju ograničenja u identitetu svoje dostojnosti ideja i akcija u novom i za drugo vrijeme potrebnog.

4.0 Slaba demokratizacija i spora tranzicija od kolektivismu ka individualizmu

demokratski procesi, kao što smo već pokazali, su spori i odvijaju se u okviru ukupne društvene transformacije koju nominalno označavamo tranzicijom. U Bosni i Hercegovini taj proces odvija se veoma sporo, ne samo u političkoj već prije svega u ekonomskoj i socijalnoj

sferi. Razlozi su višestruki, od stare svijesti i navika do političkih snaga koje žele zadržati postojeće stanje i odnose, pa i monopol koji imaju nad društvenim dobrima. Proces promjena teče sporo i s velikim otporima. Vladajući establišment nastoji pomoću političkih privilegija zadobiti i zadržati i ekonomsku i socijalnu moć. Najsnažniji oblik tranzicije odvijao se kroz privatizacijske procese koji su pojedincima i političkim centrima omogućili da uz pomoć političke pripadnosti prigrabe vlasništvo mnogobrojnih privrednih kapaciteta, bez stvarne ili realne vrijednosti tih kompanija i bez ulaganja svježeg kapitala. Time je dodatno stvorena nepovoljna slika socioekonomskog položaja velikog broja radnika koji su masovno ostajali bez posla. Privatizacija se u stvarnosti odvijala kao politički, a ne ekonomski proces uz velike posljedice po socijalni status radnika i njihovih porodica. S obzirom da se promjene ili tranzicija odvijaju bez jasnog plana i cilja i bez političke saglasnosti dominantnih aktera društvene scene, ona je parcijalna i odvija se pod određenim pritiscima međunarodnih ili evropskih institucija koje nastoje postaći promjene i umanjiti negativne efekte tranzicije.

Parcijalne promjene bez jasnog cilja i dometa doprinose stvaranju društvene konfuzije i rastu otpora prema promjenama, čime politički akteri sebe amnestiraju od odgovornosti za efekte promjena. Tome doprinose politički akteri koji žele zadržati postojeće stanje i odnose u kojima politika ima dominaciju nad ekonomskim promjenama i svim drugim društvenim procesima i odnosima. Nadmoć političke moći i političke pripadnosti se ogleda kroz ovladavanje političkih stranaka svim institucijama društva koje smatraju, poslije dobijenih izbora, svojim plijenom. Takav odnos dodatno politizira društvenu sferu i daje moć političkim strankama da uređuju ukupne društvene odnose i da imaju društveni monopol. U uspostavljenoj društvenoj realnosti, sporo ili teško do izražaja dolaze ideje nevladinog sektora, intelektualnih krugova i građanskih aktivista i civilnog društva. Dominacija politike nad društvenim odnosima doprinosi da se promjene odvijaju veoma sporo jer političke stranke ne žele izgubiti moć i privilegije koje su prigrabile

bez velikog otpora snaga promjena koje su nejake i čija je djelatnost minimizirana kroz gromoglasni nacionalni identitet stranaka na vlasti i uspostavljeni vrijednosni sistem koji podrazumijeva da je najvažnija nacionalna pripadnost u kojoj dominira i nacionalna i nacionalistička stranačka politika. Stranke vlasti sve aktivnosti i aktiviste promatraju kroz tu prizmu i doprinos ostvarenju nacionalne ideje kao osnovne političke platforme vladajućih stranaka.

U kontekstu zasebnosti potiru se životne potrebe i realnosti građana pa i naroda. Do izražaja, kao vrijednost, dolaze podjele opstrukcije, nečinjenje, neodgovornost i nekompetentnost. Posljedica tako uspostavljenih društvenih odnosa doprinosi da nije konstituisan novi vrijednosni sistem koji polazi od čovjeka i njegovih potreba, od perspektive naroda i različitih socijalnih slojeva stanovništva. Dominira kolektivitet moći nasuprot potreba i prava socijalnih grupa i pojedinca. Takvim društvenim stanjem, podjednako su nezadovoljne sve etničke grupe ili pak narodi na čitavom prostoru BiH. Tu tvrdnju najbolje potvrđuje činjenica da BiH napuštaju mladi ljudi podjednako iz svih krajeva i iz svih etničkih zajednica. Kolektivistički ciljevi vrednovani kroz prizmu nacionalnog i etničkog i pojedinačnog doprinosa tim vrijednostima zadržavaju postojeće stanje i odnose i društvene procese vraćaju unatrag ka onom što je prošlost, a ne potreba čovjeka da živi u sadašnjosti. Građani i narodi su praktično taoci nacionalnih politika koje su sterilne i neproduktivne za nove društvene odnose i za demokratizaciju društva. Izbori za nositelje vlasti odvijaju se u veoma velikim, isforsiranim nacionalnim i etničkim, pa i separatističkim konfliktima, čime se zapravo umjesto izbora i traženja odgovornosti vlasti za društvene procese i odnose iznova vrši nacionalni popis birača oličen u nacionalnim i nacionalističkim strankama koje su sebi prigrabile pravo i predstavljanja i zastupanja naroda, a ne svog članstva i svog političkog programa. Takav politički koncept vlasti funkcionira već skoro trideset godina. Od rušenja socijalizma kao modela vlasti, nastupila je supstitucija nacionalnog umjesto klasnog, dok je tehnologija vladanja ostala ista. Tu tvrdnju

potvrđuje i činjenica da je u određenim izbornim periodima volja birača poklanjana i drugim strankama bez nacionalnog predznaka. U konačnoj konstituciji i tehnologiji vladanja i te stranke su prihvatile isti model vladanja i podjele funkcija i javnih i društvenih dobara kao stranačkog plijena i prava stranke da raspolažu i upravljaju istim, na stranački, a ne na općedruštveni način i interes. Dakle, vlast ne počiva na vladavini prava i odgovornosti već na dominaciji nacionalnih i nacionalističkih interesa kao kolektivno stranačko-narodne vrijednosti. Kroz tu prizmu se ogledaju mnogobrojni sudski procesi koji se, umjesto individualiziranja odgovornosti, u javnom društvenom prostoru predstavljaju kao procesi protiv određene etnije ili naroda. Vlast ne priznaje odgovornost već funkcionira na principu odanosti političkoj stranci i njenim interesima. U takvom društvenom ambijentu pripadnost političkoj stranci postaje najveća vrijednost i amnestija od bilo kakve odgovornosti koju demokratski modeli vlasti podrazumijevaju. Nametnuti društveni model i stil ponašanja političkih struktura neutralizira kritike, odgovornost, javnost, smjenjivosti i građanski aktivizam kao snažan mehanizam društvenih promjena i nositelja novih ideja.

5.0 Zaključak

Iz određenja etničko, nacionalno, teritorijalno, rekli bismo da nema ništa sporno. Teorijski je razumljiv identitet i pojedinca i kolektiviteta. Praktični problemi se javljaju kad se individualni, a pogotovo kolektivni identitet proglašava najvažnijim društvenim i državnim vrijednostima, naročito ako imamo u vidu višenacionalne sredine. Tom iskustvu svjedoči prostor Bosne i Hercegovine na kojem se susreću različiti identiteti od kulturnih, religijskih do nacionalnih. Taj identitet je prirodni pratilac egzistiranja i opstanka BiH kroz stoljeća. U njoj bogatoj istoriji egzistiranja različitosti se nisu potirale već razvijale i funkcionirale kao sklad različitosti u jedinstvu ljudskog egzistiranja na istom prostoru i teritoriji. Istini za volju, taj sklad jedinstva u različitosti nije uvijek bio harmoničan i

bez konflikata. Disharmonija višenacionalnih i višetničkih zajednica kao što je BiH se ogledala kroz konflikte različite vrste i intenziteta. U osnovi tih konflikata najčešće su bili nacionalni, teritorijalni i vjerski identiteti, koji su nerijetko prerastali u nacionalizam, pa i u otvorene sukobe. Polazeći od našeg, ali i drugih istorijskih iskustava, mogli bismo reći da je nacionalizam iskrivljeni oblik gledanja na prava, zasebnost i posebnost dugih etničkih grupa ili naroda drugih religijskih konfesija.

Nastavljajući ovu liniju razmatranja, valja naglasiti da se problem ne iscrpljuje u samom postojanju identiteta, već u načinu njegove političke i društvene instrumentalizacije. Identitet, kada se apsolutizira i postavi kao isključivi kriterij pripadnosti i lojalnosti, prestaje biti okvir samorazumijevanja i postaje sredstvo isključivanja drugoga. U takvim okolnostima, pluralnost identiteta ne doživljava se kao resurs zajedničkog života, već kao prijetnja homogenosti zamišljene zajednice, što dodatno produbljuje društvene podjele i proizvodi trajnu nestabilnost.

Posebno je problematično kada se nacionalni ili etnički identiteti naturaliziraju i predstavljaju kao nepromjenjive, gotovo ontološke kategorije, lišene istorijskog i društvenog konteksta u kojem su nastajali. Time se zanemaruje činjenica da su identiteti dinamične i relacijske konstrukcije, oblikovane kroz dugotrajne procese interakcije, konflikta i saradnje. U slučaju Bosne i Hercegovine, takva redukcioniistička shvatanja identiteta dovode do negiranja višeslojne istorijske stvarnosti u kojoj su se identiteti neprestano preplitali, nadopunjavali i mijenjali.

Stoga se čini nužnim insistirati na razlikovanju legitimnog osjećaja pripadnosti od ideologiziranih oblika identiteta koji pretendiraju na političku dominaciju. Nacionalizam, u tom smislu, ne predstavlja afirmaciju identiteta u njegovoj kulturnoj i istorijskoj posebnosti, već njegovu deformaciju, budući da vlastitu posebnost potvrđuje isključivo kroz negaciju i delegitimiranje drugih. Takav pristup ne samo da ugrožava društvenu koheziju, nego potkopava i same temelje demokratskog poretka, zasnovanog na ravnopravnosti, pluralizmu i uzajamnom priznanju različitosti.

Bibliografija

1. Gidens, A., 1985. *The National State and Violence*. Cambridge: Polity
2. Golubović, Z., 1999. *Ja i Drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika
3. Lavić, S., 2014. *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo: Fakultet Političkih nauka
4. *Vaša prava u procesu suočavanja sa ratnom prošlošću: prava u vezi sa tranzicijskom pravdom*. (2016). UNDP Projekat "Pristup pravdi: suočavanje sa prošlošću i izgradnja povjerenja u budućnosti". Sarajevo
5. Zakon o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenju dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH" br. 61/04, 46/06, 53/06 i 76/06).

Internet izvori

1. *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: https://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/2023-05/opci_okvirni_sporazum_za_mir_u_bosni_i_hercegovini.pdf [datum pristupa 17.12.2023.]
2. *Izvjestaj o Bosni i Hercegovini za 2022. godinu*. Dostupno na: https://europa.ba/wp-content/uploads/2022/10/izvjestaj-o-bosni-i-hercegovini-za-2022-godinu_1666693844.pdf [datum pristupa 13.12.2023.]
3. Imamović-Medžitoski, L., Velić, J., (2023). *Migracije stanovništva*. Sarajevo: Federalni zavod za statistiku. Dostupno na: <http://fzs.ba/index.php/migracije-stanovnistva/> [datum pristupa 29.12.2023.]
4. *Izvjestaj za BiH za 2020. godinu*. Dostupno na: https://europa.ba/wp-content/uploads/2020/10/Izvjestaj_za_BiH_za_2020_godinu.pdf [datum pristupa 13.12.2023.]
5. *Statut Međunarodnog suda*. Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/documents/statut-medunarodnog-suda> [datum pristupa 14.12.2023.]

6. *Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: Spisak presuda.* Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/cases/spisak-presuda> [datum pristupa 14.12.2023.]
7. *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: The Prosecutor of the Tribunal Against Slobodan Milosevic.* Dostupno na: https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/ind/bcs/mil-ii011121b.htm [datum pristupa 17.12.2023.]
8. *Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: Proslijedjeni dokumenti.* Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/proslijedjeni-predmeti> [datum pristupa 17.12.2023.]
9. *Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: Karadžić.* Dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/case/karadzic> [datum pristupa 17.12.2023.]

